

26 januari 1924

Sint-Petersburg wordt Leningrad

Hoe verder na de dood van Lenin

Op 21 januari 1924 overleed Vladimir Iljitsj Oeljanov, de man die onder zijn alias Lenin bekendstond als de architect van de Oktoberrevolutie en de 'leider van het wereldwijde proletariaat'. Hij was 53 en stierf aan de complicaties van drie eerdere beroertes die hem stap-voor-stap van zijn spraakvermogen en zijn motorische vaardigheden hadden beroofd. Er brak een machtsstrijd uit.

Vlak voordat Lenin in mei 1922 zijn eerste beroerte kreeg, had hij Jozef Stalin benoemd tot de eerste secretaris-generaal van de Communistische Partij. Gezien de macht die latere secretarissen-generaal hadden, lijkt hij daarmee Lenins gedoodverfde opvolger.

Maar de positie was voordat Lenin ziek werd anders. Het ging vooral om een administratieve en uitvoerende functie. Het was het Politbureau, het presidium van de partij, dat plannen maakte en besluiten nam.

Stalin was daarnaast weliswaar een onvermoeibare werker, maar hij ontbeerde de inspirerende ideeën en retorische gaven van een politiek leider. Dat gold niet voor zijn voornaamste concurrent binnen de partij, Lev Trotski, die zich tijdens de Russische Burgeroorlog (1917-1922) had ontpopt als het grote organisatietalent van het Rode Leger.

Beide heren konden elkaar niet luchten of zien. Het gekibbel in het Kremlin begon vrijwel direct nadat Lenin noodgedwongen naar een landhuis buiten Moskou moest vertrekken om daar te worden verzorgd. Hij was bezorgd over het lot van de prille Sovjet-Unie. Het land likte nog de wonden van vijf jaar verwoestende burgeroorlog en de nieuwe communistische staat was nog in aanbouw. Een partijscheuring zou fataal kunnen zijn.

Lenin na een aantal beroertes; een van de laatste foto's die van hem genomen zijn (Wikimedia Commons).

Om dat scenario te voorkomen dicteerde Lenin vanaf december 1922 op zijn ziekbed een politiek testament. Hij suggereerde onder meer om Gosplan, het centrale economische planbureau, meer macht te geven en het aantal leden van het centrale comité van de partij uit te breiden om te voorkomen dat één persoon alle macht naar zich toe kon trekken. Het was Lenins bedoeling dat de tekst zou worden voorgelezen tijdens het eerste partijcongres na zijn dood, zodat iedereen in de Sovjet-Unie kennis kon nemen van zijn ideeën voor de toekomst.

Om het belang van zijn voorstellen te benadrukken, nam Lenin in zijn testament ook zijn partijgenoten de maat. Over 'kameraad Stalin' vroeg Lenin zich af of het wel zo'n goed idee was om hem als secretaris-generaal 'onbeperkte macht' over het reilen en zeilen binnen de partij te geven, omdat

maar zeer de vraag was wat hij er mee zou doen. Hij raadde het partijcongres aan om iemand te benoemen die 'toleranter, loyaler, beleefder en attenter is tegenover de kameraden, en minder wispelturig' – wie dat was, schreef hij er niet bij. Niet Trotski, dat was volgens Lenin een kille technocraat die 'overloopt van zelfvertrouwen'. Ook de mindere goden in het Politbureau, Lev Kamenev, Grigorij Zinovjev en Nikolai Boecharin, kregen onder uit de zak. Welbeschouwd zag Lenin geen enkele waardige opvolger, terwijl hij de potentiële kandidaten eigenschappen verweet die hem zelf ook niet vreemd waren.

Voor het communistische hoofdkwartier in Leningrad (voorheen de prestigieuze meisjesschool Smolny Instituut in Sint-Petersburg) staat op deze ingekleurde foto uit 1931 een standbeeld van Lenin (Branson De-Cou Archief, University of California Santa Cruz).

aan de kaak stelde, werd de tekst officieel gepubliceerd. In 1956 kon eindelijk iedereen in de Sovjet-Unie kennis nemen van Lenins ideeën.

Portret vervangt iconen

De eerste leider van de Sovjet-Unie was toen al het lijdend voorwerp van een heuse cultus – een politiek ritueel met een religieus tintje. Het Politbureau had na Lenins dood grote behoefte aan een krachtig symbool om de massa politiek te mobiliseren. De partijleiding besloot tegen de wens van Lenin en zijn familie in, het lichaam te

Stalin grijpt de macht

Na Lenins overlijden zaten Stalin, Trotski en de andere leden van het Politbureau met de tekst in hun maag. Stalin – die het meeste te verliezen had – stelde voor om het testament simpelweg in brand te steken, maar de rest durfde zo kort na de dood van de geliefde leider niet tegen diens laatste wensen in te gaan, weten we onder meer uit brieven en notulen. Het compromis was dat de tekst op het 13e partijcongres werd voorgelezen, maar dan alleen binnenskamers zonder dat er notities mochten worden gemaakt. Lenins voorstellen werden in sterk verwaterde vorm doorgevoerd, zodat er in de praktijk niets veranderde.

Daarna gebeurde wat Lenin had gevreesd: Stalin gebruikte zijn bevoegdheden als secretaris-generaal om alle macht naar zich toe te trekken. Trotski voerde de oppositie aan, maar werd door Stalin en zijn politieke bondgenoten Kamenev, Zinovjev en Boecharin handig buitenspel gezet. En niet lang daarna onderging dat drietal hetzelfde lot. Vanaf 1928 had Stalin alle touwtjes stevig in handen en hij was vastberaden die nooit meer los te laten.

In de jaren dertig rekende hij tijdens de Grote Zuivering af met al zijn politieke tegenstanders en anderen die zijn positie leken te bedreigen, zoals hoge militairen. Naar schatting een miljoen mensen, inclusief Kamenev, Zinovjev en Boecharin, werden na showprocessen geëxecuteerd. Trotski leek de dans te zijn ontsprongen in zijn ballingsoord Mexico-Stad, maar werd er in 1940 in opdracht van Stalin vermoord.

Lenins politieke testament was ondertussen staatsgeheim. Pas na Stalins dood en de beroemde 'geheime toespraak' – in tegenstelling tot de naam breed uitgemeten – waarin zijn opvolger Nikita Chroesjtsjov de persoonlijkheidscultus en de misdaden van Stalin

balsemen en in het halfduister in een glazen sarcofaag tentoon te stellen in een mausoleum. Dat gevaarte van rood graniet kreeg een prominente plek in Moskou op het Rode Plein aan de voet van de muren van het Kremlin. Het mausoleum fungeerde tijdens parades op communistische hoogtijdagen tevens als podium voor partijprominenten.

Lenins beeltenis was al gauw alomtegenwoordig in de Sovjet-Unie. Zijn strenge gezicht verscheen in alle bestuurlijke gebouwen aan de muur. Uitgehouwen in steen of gegoten in metaal tooide Lenin elke stad en ieder dorp. Zijn naam sierde duizenden fabrieken, collectieve boerderijen, bibliotheken, straten en zelfs steden. Sint-Petersburg, de geboorteplaats van de Oktoberrevolutie, werd vijf dagen na Lenins dood al omgedoopt in Leningrad ('Leninstad').

Binnen de Communistische Partij werd Lenin bijna als een Christusfiguur vereerd: zijn portret nam vaak letterlijk de plaats in van de iconen die samen met de Russisch-Orthodoxe kerk tijdens de revolutie als achterhaald werden afgedankt. De slogan 'Lenin leefde, Lenin leeft, Lenin zal leven' weerspiegelde een soort revolutionaire onsterfelijkheid. Zijn omvangrijke oeuvre – in totaal zo'n 35.000 pagina's tekst – beleefde talloze herdrukken. Dat Lenin ook talloze slachtoffers op zijn geweten had, werd met de mantel der liefde bedekt. Het 'marxistisch-leninistische' gedachtegoed, of beter gezegd de interpretatie daarvan door Jozef Stalin, werd de staatsideologie van de Sovjet-Unie tot die in 1991 uiteenviel. Niet lang daarna werd ook Leningrad weer Sint-Petersburg.

Ivo van de Wijdeven is historicus en analist. Hij schreef onder meer *Alle rafelranden van Europa* en *De macht van het verleden* (Unieboek/Spectrum).